

ORIENTAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
 journal homepage:
<https://www.supportscience.uz/index.php/ojss>

CONSTRUCTION ARCHITECTURE OF AMIR TEMUR AND SHRINES OF THE TIMURID PERIOD

Sanabar Nurmatovna Dzhuraeva

Doctor of History

National University of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: sanabar.djuraeva@bk

ABOUT ARTICLE

Key words: Amir Temur, Sheikh Najmuddin, shrines.

Received: 05.04.24

Accepted: 07.04.24

Published: 09.05.24

Abstract: In this article, the construction architecture and architecture of the shrines of Amir Temur and the Timurid era and their unique aspects are reflected. The construction style and unique architecture of the shrines located in the Kashkadarya oasis are covered in detail based on the analysis of sources and literature.

АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ ЗИЁРАТГОҲЛАРИ ҚУРИЛИШ МЕЪМОРЧИЛИГИ

Санабар Нурматовна Джураева

тарих фанлари доктори

Ўзбекистон Миллий университети

Тошкент, Ўзбекистон

E-mail: sanabar.djuraeva@bk

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Амир Темур, Шайх Нажмиддин, зиёратгоҳлар.

Аннотация: Ушбу мақолада Амир Темур ва Темурийлар даври зиёратгоҳларининг қурилиш меъморчилиги ҳамда архитектураси ва ўзига хос жиҳатлари акс эттирилган. Қашқадарё воҳасида жойлашган зиёратгоҳларнинг қурилиш услуби ва ўзига хос архитектураси манба ва дабиётлар таҳлили асосида атрофлича ёритилган.

СТРОИТЕЛЬНАЯ АРХИТЕКТУРА АМИРА ТЕМУРА И СВЯТЫНИ ПЕРИОДА ТИМУРИДОВ

Санабар Нурматовна Джураева

доктор исторических наук

Национальный университет Узбекистана

Ташкент, Узбекистан

E-mail: sanabar.djuraeva@bk

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Амир Темура, Шейх Наджмуддин, святыни.

Аннотация: В данной статье отражены строительная архитектура и архитектура святынь Амира Темура и эпохи Тимуридов и их уникальные аспекты. На основе анализа источников и литературы подробно освещены стиль строительства и уникальная архитектура святынь, расположенных в Кашкадарьинском оазисе.

КИРИШ

Таъкидлаш ўринлики, воҳада зиёратгоҳларнинг пайдо бўлиши Соҳибқирон Амир Темура номи билан боғланади. Амир Темура ва темурийларнинг илм аҳли, аллома ва авлиёларга ҳурмати баланд бўлганлиги боис қабрларни ҳам зиёрат қиладиган даражада муборак масканга айлантирган. Ҳатто, Амир Темура ташаббуси билан ислом олами намояндалари, саҳобалар, авлиёларга бўлган ҳурмат маъносида рамзий қабрлар ҳам ташкил этилган. Бунга мисол тариқасида, Темурийлар даврида, айнан Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудида бунёд этилган тарихий-маданий обидаларни келтиришимиз мумкин. Жумладан, Амир Темура Шарққа қилган юришлари давомида Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг саҳобаларидан бири Абу Убайда Жарроҳ (?-639) дафн этилган қабрини зиёрат қилиш учун борган макбара ва сағананинг таъмирсиз аҳволдалигини кўриб, у ерни ободонлаштирган.

АСОСИЙ ҚИСМ

Амир Темура Абу Убайда ибн Жарроҳнинг қабр тупроғидан олиб келиб, Қаршида ҳам мазкур шахсга бўлган ҳурмат юзасидан рамзий зиёратгоҳ барпо этади [1]. 1968-1973 йиллардаги архив ҳужжатларида кўрсатилишича, зиёратгоҳнинг ҳеч қандай белгиси ва ёзувлари бўлмаган қабрдангина иборат бўлган [2]. XX асрнинг бошларида қабрнинг шимолий-ғарбий томонида масжид, унинг ёнида эса, баланд бўлмаган минора жойлашган. Масжид 1926 йилда бузиб ташланган. Унинг жанубида юзаси 16 квадрат метрни ташкил этган ҳовуз бўлиб, М.Массон 70-йилларда аёлларнинг бу зиёратгоҳга ташриф буюрганини, ҳовуз яқинида катта дарахт борлиги, масжид ва бино жойлашганлиги,

кейинчалик у ерда минора пайдо бўлганлиги, мазорга кириш жойида бронза билан безалган кўп қиррали халқа мавжудлигини таъкидлайди [3]. Айтиш мумкинки, мазкур минора ва ҳовуз сақланиб қолган бўлиб, аҳоли ташрифи чоғида дарахтни муқаддас сифатида эъзозлаб келади [4].

Шунингдек, Амир Темур номи билан боғлиқ яна бир рамзий зиёратгоҳ Муборак туманидаги Хўжа Муборак қишлоғида жойлашган. У Абдуллоҳ ибн Муборак Марвазий (736-799) қабри билан боғлиқ. Амир Темур Ироқнинг олис Ҳийт шаҳарчасида дафн этилган Муборак Марвазийнинг қабрини ҳокидан келтириб, Муборак шаҳри яқинида унга рамзий мақбара бунёд эттирган [5]. Турли даврларда алломанинг ҳаётидан хабардор бўлган маҳаллий аҳоли томонидан мақбара атрофида умумий таъмирлаш ишлари олиб борилган. [6]

Соҳибкирон Амир Темурнинг Ироқ ҳудудига юришлари даврида Мовароуннаҳрга Жунайд Бағдодийнинг (882-910) қабр тупроғидан олиб келиб рамзий зиёратгоҳ бунёд этганини зиёратгоҳ мутаваллиси Бобоев Воҳидхон эшон тасдиқлайди.[7] Бу зиёратгоҳ Нишон тумани Отқудуқ қишлоғи яқинида, Нишон чўлидаги бир тепаликда жойлашган. Алломанинг асл қабри Ироқда бўлиб, 1980 йилда ҳукумати томонидан қайта қурилиб таъмирланган [8]. Ҳозирги кунда Нишондаги мақбара атрофи кенгайтирилиб, обод қилинган. Икки хонали тўртбурчак шаклда мақбара устига гумбаз билан ёпилган иморат қурилган. Таъмирлаш давомида, қабр бошидан алломанинг исми-шарифи ёзилган қабртош топилган. [9]

Айтиш мумкинки, Амир Темур томонидан бунёд этилган мақбаралар сони воҳада аксариятни ташкил этади. Жумладан, Ғузор тумани Мардтепа қишлоғидаги “Мири Жанда ота” археологик ёдгорлиги, ўрта асрларда яшаб фаолият юритган сўфий, фақиҳ, имом “Сухравардия” тариқатининг асосчиси Шаҳобуддин Умар Сухравардий (1144-1234) қабри устига қурилган мақбара ташкил этади [10]. У Марзабони чиллахонаси ва хужралардан иборат бўлиб, бу ерда ўз даврида шогирдлар таҳсил олишган. Ёдгорликдан фақат мақбара сақланиб қолинган бўлиб, у ўрта аср меъморчилиги услубларини ўзида акс эттирган [11]. Шунингдек, воҳада Амир Темурнинг энг ишончли саркардаси Амир Ҳусайн Қовчин номи билан боғлиқ қабртош бўлиб, у Амир Ҳусайн Қовчин зиёратгоҳи ёки Мусофир ота зиёратгоҳи, деб ҳам аталади [12]. Мақбарага кираверишда ўнг томонда Амир Ҳусайн Қовчин (ваф. 1430 йил) қабртоши бўлиб, унинг бўйи 170 см., эни 40 см., баландлиги 45 см.ни ташкил этади. Қабртошнинг икки ён томонида Қуръон оятлари битилганлигини кўришимиз мумкин.

Воҳада Амир Темур даврига тегишли нафақат рамзий қабрлар, балки тарихий аҳамиятга эга бўлган меъморчилик намуналарини Шаҳрисабзда бунёд этилганини кўришимиз мумкин. Ана шундай санъат, архитектура ёдгорликлари бугунги кунда нафақат маҳаллий аҳоли зиёрат маскани, балки халқаро миқёсда туризм маскани вазифасини ҳам ўтаб келмоқда. Жумладан, Шаҳрисабздаги “Дор ус-саодат” археологик ёдгорлиги (XIV аср) “Дор ут-тиловат” билан бир ансамблни ташкил этган [13]. Темурийлар даври архитектурасини ўрганган олим Л.Ю.Маньковская “Дор ус-саодат”ни “Давлатмандлар уйи”, деб атаган [14]. “Дор ус-саодат” мажмуасининг қурилиши Хоразм меъморий услубида яратилган. Санъатшунос олима Г.А.Пугаченкова Темурийлар даврида қурилган мақбараларни ўрта аср меъморчилигининг энг ажойиб намунаси, деб атайди ва буни Темурийлар даври эркаклар дафн этиладиган мақбара намунасига киритади [15]. “Дор ус-саодат” тархи Аҳмад Яссавий мажмуасига ўхшаб кетади. Кириш йўли худойихонага, ундан сўнг Амир Темурга мўлжалланган ер ости сағанасига олиб боради. Мақбара ичкараси мурабба (томонлари тенг тўғри тўртбурчак) тархли, юзи ровоклар, ичи ва гумбаз ости бағаллари муқарнас билан тўлдирилган. Ташқаридаги 16 қиррали пойгумбаз устига баланд кулоҳий гумбаз ўрнатилган. Жануби-ғарбий бурчагида минора сақланган. “Дор ус-саодат” энг улкан бино бўлиб, баландлиги 70 метр, эни эса 50 метр. Жаҳонгир Мирзо мақбарасининг баландлиги 25 метр, эни 15 метр, Амир Темур гўрхонаси 5×5 метр, масжиди эса, бўйи 35 метр, эни 20 метр. Барчаси бир-бирига такаб қурилиб, ҳашаматли кўринишдан иборат. Мақбара Амир Темур томонидан 1378-1380 йилларда қурилган. XIX аср ўрталарида мақбара ёнига синчкорли катта айвон, хужралар ва гумбазли хонақоҳ-жомеъ масжиди барпо этилган. Масжид қурилиши вақтида Амир Темурнинг ер ости гўрхонасининг қуббаси очилган [16].

“Дор ут-тиловат” (XIV аср) археологик ёдгорлиги катта ансамбль таркибида бўлиб, Амир Темурнинг отаси Амир Тарағайнинг пири Шамсиддин Кулол (?-1370) номи билан боғлиқ [17]. Амир Темур 1373-1374 йилларда Шамсиддин Кулол қабри устига мақбара қурдирган ва унинг пойига отасини ҳам дафн этган. Мақбара қурилиши Улуғбек ҳукмронлиги даврида ниҳоясига етказилган [18]. Соддагина таъмир қилинган Шамсиддин Кулол қабри усти кейинчалик икки устунли синчкор том билан ёпиб қўйилган. Кейинги шувокнинг бўртиб турган жойларидан тўртбурчак бинонинг тўртта равоқи бўлганини кузатиш мумкин. Асосий кириш эшиги пештоқ кўринишида безатилган. Унинг қаршисида масжид, жанубида яна бир мақбара қад кўтарган [19]. Бироқ, бино қадимги асосини сақлаб қолган. Бино анъанавий тарзда чорси хонали қилиб қурилган, тепасига гумбаз беркитилган, равоғи кичикроқ [20]. Мақбара ичида XV-XVIII асрларда бошқа қабрис-

тондан келтирилган бир неча сағаналар бор. Ҳовли томонга қаратиб қурилган масжид, мақбаралар, мадрасасининг дарсхонаси бўлиб, кейинчалик қурилган кўшимча бинолар ҳам у ердан жой олган.

Шаҳрисабзда қурдирилган бинолар, асосан, даҳмалардан иборат. Термиз саййидлари билан боғлиқ Гумбази Саййидон (Саййидлар гумбази мақбараси, XV аср) [21] “Дор уттиловат” ансамблининг бир қисмини ташкил этади [22]. Гумбази Саййидон меъморий ёдгорлиги 1437-1438 йилларда Мирзо Улуғбек томонидан қурилган бўлиб, у бунини “Улуғбек оилавий хилхонаси” сифатида бунёд этган [23]. Мақбара чортоқ тархли (ташқи ўлчами 9×9, ички томони 5,75×5,75), пойгумбази саккиз қиррали (призмасимон) гумбаз билан қопланган. Мақбара ички деворларидаги равоқлар икки қатор бўлиб, устидаги бурчакларда туйнук ва кенг тоқчалар мавжуд. Мақбара ичида XV-XVIII асрларда қўшни қабристондан келтирилган бир неча ўзга сағаналар бор. Уларнинг ёзувларида Термиз саййидларнинг номи эслатилади [24].

Темурийлар авлоди вакиллари томонидан ҳам ислом йўлида хизмат қилган олим, уламо, авлиёларга ҳурмат маъносида сағана ва қурилиш ишлари олиб борилган. Масалан, Шохруҳ Мирзо Китоб тумани Мўғул қишлоғида Неъматуллоҳ Валий (1330-1431) номи билан боғлиқ олти бурчакли мақбара қурдирган. Қабр устига қўйилган тош ҳозирги кунгача сақланиб қолган. Маҳаллий раҳбарият ташаббуси билан 2013 йил мақбара таъмирланиб, зиёратчилар учун барча шароит яратилган.

Темурийлар даври архитектураси билан боғлиқ яна бир зиёратгоҳ Яккабоғ тумани Лангар қишлоғидаги Ҳазрати Лангар (XV аср) маскани бўлиб, унда 5 та қабр жойлашган. Мазкур мақбара қабристоннинг қуйи тарафи бўлган адир устида қурилган бўлиб, ўлчами 14×12,5, пештоқи гумбазли, бир хонали (5,2×5,2) тўрт томонлама кесишган равоққа таянган, тоқчалари муқарнас нақшли, равоқлари икки қаватли, рангли ўйма ганч билан безатилган. Мақбара сиртига ғишлар “бандак” ва “мавж” услубида терилган, уни безатишда қизил ва бошқа ранглардан фойдаланилган. Мақбара эшиги арабий ёзув билан безатилган. Мақбарага тўртта йўлакдан чиқиб келиш мумкин. Айтиш мумкинки, мақбара ихчам, салобатли бўлиб, унинг ташқи кўриниши Самарқанддаги Остона ота мақбарасига ўхшаб кетади, лекин кўриниши жиҳатдан ундан катта ҳажмга эга.

ХУЛОСА

Таъкидлаш лозимки, ўрта асрларда қурилган бундай архитектура ёдгорликларининг безак ишлари ранги, мозаикаси ва оҳори ҳозирги кунга қадар сақланиб қолмоқда. Бу ўша давр қурувчи ва меъморларининг маҳорати ҳамда табиат билан уйғунликда санъат асарлари даражасида ишлар қилганлигини кўрсатади.

Қашқадарё воҳасида қурилиш услуги Темурийлар даврига оид Миришкор тумани Помук қишлоғининг ғарбий томонида жойлашган Исҳоқ бува ёдгорлиги ҳам зиёратгоҳ саналиб, унинг қурилиш даври номаълум, аммо мақбара тузилиши жиҳатидан Ҳазрати Башир меъморий ёдгорлиги билан ўхшаш, мақбарани XV аср охири – XVI аср бошига тегишли, дейиш мумкин. Обида тўртбурчак, томи икки поғонали тағламага ўрнатилган, усти ясси ва ҳашамли серқирра кўринишга эга. Томининг устида мўрига ўхшатиб қўйилган гумбазча бор. Мақбаранинг ички томони шифти ёғочдан ўйиб ишланган нақшлар билан безатилган. Ёдгорлик ичидаги тўрт томонига устун қўйилган ёғоч сағана меъморчиликнинг ноёб усулидир

Китоб туманининг Хўжаисфароз қишлоғи Оксув дарёси бўйида Шайх Нажмиддин ва улуғ пир Дарвеш Муҳаммад сағаналари жойлашган. Маҳаллий аҳолининг келтиришича, мазкур қабрлар сағанасининг қурилиши Амир Темур номи билан боғлиқ. Шайхларнинг қабрлари ер устида умумий тўртбурчак шаклда қурилган катта сағана кўринишидаги иншоот ичига қўйилган. Умумий сағананинг баландлиги 4 м., эни тахм. 8 м., бўйи 12 м.ни ташкил этади. Умумий сағана мармар билан қопланиб, оқ ва жигар ранг билан ишлов берилган. Сағананинг ёнида учта шайхнинг исми-шарифи ва яшаб ўтган йиллари ёзилган. Сағана олдида ёғочдан туғ қўйилган. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, 1961 йили археологик изланиш баҳонасида улуғ шайхларнинг боши устида қўйилган белги-тошлар олиб кетилган. Ҳозирги кунда зиёратгоҳ ҳудудида фақат масжид бўлиб, ичида чиллахона бор ва у яхши сақланган. Қурилиш услубига кўра, масжид тўртбурчак шаклда, устига гумбаз ёпилган. Масжиднинг олди очиқ айвон қилиб ёпилган ва ҳовлисида халқ тилида “Амир Темур томонидан экилган”, деган ном остидаги терак дарахти бор.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Пўлатов С., Бўтаев А. Қарши – қадимий шаҳар. –Қарши: Насаф, 2006. –Б. 34.
2. Қашқадарё вилояти давлат архиви. 527-фонд, 1-рўйхат, 4-йиғма жилд, 26-27 варақлар.
3. Массон М.Е. Столичные города в области низовьев Кашкадарьи с древнейших времен. (Из работы Кешской археолого-топографической экспедиции ТашГУ (1965-1966 гг.). –Ташкент: Фан, 1973. –С. 85-86.
4. Насриддинов Қ., Хўжаяров Ў. Қарши шаҳрининг меъморчилик ёдгорликлари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. –Б. 48.
5. Муҳаммад Усмон Жалол. Буюк донишманд (Абдуллоҳ ибн ал-Муборак). –Самарқанд: Имом Бухорий халқаро маркази, 2009. –Б. 5.

6. Дала тадқиқотлари. – Қашқадарё вилояти Муборак тумани. 2019 йил 22 август. 4-дафтар.
7. Қашқадарё вилояти Нишон тумани Откудук қишлоғидаги зиёратгоҳ мутаваллиси, 1981 йилда туғилган Бобоев Воҳидхон эшон билан бўлган суҳбат. – 2019 йил 30 август. 4-дафтар.
8. Исмоил Ҳожи Райҳонов. Ҳазрат Жунайд ал-Бағдодийнинг ҳаёти ва мероси. –Қарши: Насаф, 2017. –Б. 34.
9. Қашқадарё вилояти Нишон тумани Эски Нишонда яшовчи, 1968 йилда туғилган Саидкулов Нуриддинхон эшон билан бўлган суҳбат. 2019 йил 30 август. 4-дафтар. (2019 йил октябрь ойида вафот этган).
10. Djuraeva, S. N., & Alinazarova, D. V. (2024). SHRINES ASSOCIATED WITH THE KASHKADARYA OASIS ECOTOURISM. Oriental Journal of History, Politics and Law, 4(02), 1-10.
11. Djuraeva, S. N., & Rakhimjanov, D. A. (2022). TRADE RELATIONS OF THE SURKHAN OASIS ON THE GREAT SILK ROAD IN THE MIDDLE AGES AND THE CRAFTS THAT FLOURISHED THERE. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 2(12), 56-61.
12. Djuraeva, S. N. (2022, December). HISTORY OF KHOJA HASAN ILGORI, KHOJAPOK AND KHOJAMAIXHANA SHRINES IN SURKHAN OASIS. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 86-90).
13. Djuraeva, S. N. (2022). ANALYSIS OF SOURCE STUDIES AND HISTORIOGRAPHY OF TASHKENT SHRINES. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(12), 627-635.
14. Djuraeva, S. (2020). Shrines Of The Karshi Oasis. The American Journal of Applied sciences, 2(11), 12-15.
15. Djuraeva, S. N. (2024). History of formation and construction architecture of Kashkadarya shrines. Journal of Social Research in Uzbekistan, 4(02), 40-47.